

II. Mire (is) jó a számítógép?

(Papp Tibor két kötetéről)

Gondosan megtervezett-megformált, a szerző tipográfiai mestertudását megcsillogtató kiadványok – mindkettő küllemében is autonóm műalkotás. A nyomdatechnikai megoldások – mint a „magyar műhelyesek” minden kiadványánál – exkluzív művészi ízlésre vallanak.

Az első kötetben (*Múzsával vagy múzsa nélkül? /Irodalom számítógépen/*) a főszöveg és a margóra kerülő – mind a látvány-szintű, mind a gondolati tájékozódást megkönnyítő – jegyzetanyag szemléletes elrendezése, valamint az illusztrációként és díszítő szándékkal közbeékelt képverscek egyaránt azt sugallják-bizonyítják, hogy a mű nemcsak közléstartalmaival, hanem a forma konstruktív megszerkesztettségével is termékenyítően hathat fantáziánkra. Ez a „formaaktivitás” az, amiről Kassák már a huszas években beszélt, s amire az ő egész művészi gyakorlata épült.

A második kötet (*Disztichon ALFA /Első magyar versgenerátor/*) épp egyszerűségével, puritán, nemes eleganciájával hat. Az antik formaköntösben megjelenő modern élettartalmak, modern költői eljárásmodok bizonyos esztétikai feszültséget teremtenek a „külső” és a „belső” világ között. A kötethez mellékelt vékonyka kis mágneses lemez mintegy tizanhatbillió – kedvünk szerint előhívható – „enyhén abszurd vagy pornográf” disztichont tárol. Ha tetszik: többmillió évre elegendő olvasmány! – amelyből Apple Macintosh számítógépen annyi variációt te-

kinthetünk meg, ahányra éppen időnkből futja. „A forma deákos – a szöveg viszont avantgárd” – hangoztatja a szerző; így hát tudatunkban megteremthető a szintézis tradíció és újítás között.

A *Múzsával vagy Múzsa nélkül?* című kötet látszatra szakszerű elméleti – rendszerező és tájékoztató – munka. Valójában azonban az alkotó szellemi „önéletrajzát”, irodalomszemlélete alakulásának gyökereit is megismerhetjük belőle. A poétikai eszmefuttatásokba epizódszerűen bele-beleszövi azokat az élmény- és emlékmozaikokat, melyek őt a modern költői eljárásokat szintetizáló számítógépes művészethez vezették. Debreceni középiskolás diákként, még a rosszemlékű 50-es évek kezdetén, az irodalomoktatás akkori – dacosan kísérletező, minden „uniformizáló” felsőbb törekvésnek ellenálló – doyenjeként számontartott Nagy János tanár úr szavalókórusában „inaskodott”. Majd 56-os emigránsként Párizsban alkalma volt tapasztalatilag is megismerni a műalkotás technikai előkészítésének – megformálásának – előadásának minden csínját-bínját. 1962-ben néhány hasonorsús barátjával (elsősorban Nagy Pállal) önálló szellemi műhelyt hoztak létre, amelyet maguk szerkesztettek- kiviteleztek, s amelyben otthont adtak mindenféle alkotói kísérletezésnek. A párizsi Magyar Műhely a nemzetközi élvonalban számontartott periodika lett néhány év alatt. Mi, hazai olvasók, jobbra csak a 80-as évek során ismerkedhet-

tünk meg vele; 1989 óta azonban hazai szerkesztősége is van; alkotógárdája „hazatalált”, mind szimbolikus, mind konkrét-valóságos értelemben

Papp Tibor költői arculata a kétnyelvűség közegében formálódott. A 60-as évek végén, részint „ujjgyakorlat”-ként, részint azért, hogy a francia nyelv rejtettebb dimenzióiban is otthonosságra tegyen szert, René Char filozófikus – rendkívül nehéz – szövegeinek fordításába kezdett. 1971-es kötetében (*Vendégszövegek – 1.*) a Chartól átemelt, több aspektusból megközelített asszociatív részletek vegyülnek a saját képzeletében fogant képrög-társításokkal; mindez feloldva – fellazítva a „csend” poétikájával (üresen hagyott, olykor féloldalmi helyek, különleges tipográfiai megoldásokkal elhelyezett sorok stb.), valamint a „lát-ható nyelv” jelzéseivel.

Kísérletező kedve aztán az évek múlásával még merészebb lesz – 1984-es kötete (*Vendégszövegek – 2,3.*) a kreatív képversformák rendkívüli variabilitásával tűnik ki. Az általa bevezetett műfaji meghatározás („vendégszöveg”) azóta közismertté, stilisztikailag is elfogadottá, a szakirodalomban otthonossá vált. Miután a verstestet a vizualitás végső határáig tagította, s magas szintre emelte a verbális és képzőművészeti effektusok összjátékát, ismét új utakra indult: a fonikus költészet eszközzrendszerének meghódítására. Innen aztán a 80/90-es évek folyamán még egy lépéssel továbblép: mint technikai segédeszközt, a számítógépet is a költészet „szolgálatába” állítja. 1985 augusztusában a kalocsai Schöffner-szeminárium keretében megtartott Magyar Műhelytalálkozón már be is mutatja *Vendégszövegek számítógépen – 1.* című munkáját.

A „saját út” élményszerű, szinte szépirói eszközökkel megformált rajza mint másodlagos jelentésréteg húzódik a főszöveg alatt és háttérében. Egyébként pedig a szerző szakszerűen és elméletileg megalapozottan számba veszi a vizuális és a fonikus költészet kialakulásának és fokozatos térnyerésének tényeit. Tudatosítja az olvasóban, hogy a technikai forradalom minden korszakban milyen hatalmas, földrengésszerű változásokat idézett elő a művészet terjedésében (könyvnyomtatás, az írógép feltalálása, majd a különféle nyomdatechnikai újítások, a hanglez, a magnó, sztereo-magnó elterjedése, végül az elektronikus vezérlésű IBM compospher, valamint a 70-es évektől a számítógép mind differenciáltabb típusainak térhódítása, amelyek a legbizarrabb grafikai programok, képi és fonológiai megoldások megvalósítására is alkalmasak). A kötet egyúttal főhajtás az elődök előtt is: az író megjelöli, hogy a tradíciónak mely elemeit tekinti mérvadónak saját kísérletei számára. Számba veszi a vizuális költészet hazai kezdeményeit (Janus Pannoniustól Kassákon át Weöres Sándorig); s aprólékosan kimutatja a XX. századi avantgárd mozgalmak szerepét a modern poétikai eszközzrendszer kidolgozásában és továbbhagyományozásában.

Az 1910/20-as években keresi az ún. kinetikus művészetek gyökereit: amikor a kubizmust, majd a statikus konstruktivizmust felváltotta a montázs, a kollázs, a kaleidoszkopikus, mozaikos képszerkesztési mód, amely kinetikus energiákkal feldúsítva, sokkoló gesztusokkal próbált intenzívebben hatni a közönségre. A fényreklámok, a plakátköltészet, a szimultán eseményeket asszociatív úton egybefűző képsorok villám-

gyors váltakozása stb. az optikai kifejezés-mód számára új és új utakat nyitott. Majd az 50-es években polgárjogot nyert a vizuális költészet; s a magnetofon segítségével kreált fonikus költéssel egyetemben korlátlan távlatokat nyitott meg a kísérleti költészet előtt. A rendszeresen szervezett vizuális és fonikus költészeti fesztiválok közel hozták egymáshoz a legkülönbözőbb országokban élő és alkotó csoportokat; így lehetővé vált – ahogyan azt annak idején a klasszikus avantgárd célul tűzte – a „nemzetek fölötti”, kommunikáció a különböző művészeti ágak között.

Az 1970/80-as években aztán elterjedt a költői performance: mozgás- és látvány-elemek kísérletében, különféle hangeffektusokkal dúsítva valósággal „megjelenítik” a költők műveiket.

Papp Tibor maga is évtizedek óta rendszeresen szerepel vizuális és fonikus műveivel ezeken a fesztiválokon. A Magyar Műhely „triója” (Papp Tibor, Bujdosó Alpár és Nagy Pál) mellett a nemzetközi élményben leginkább *Ladik Katalin*, *Szombathy Bálint*, *Petőcz András* alkotásait tartják még számon. Hollandiában már van magyar hangversenyfolyóirat is: a *Hangár* (szerk. *Császár László*, *Kardos Tiborc*).

Ugyancsak a 1970/80-as évek fordulóján kezdett tért hódítani a számítógép felhasználása a költészetben. Papp Tibor precízen bemutatja a szövegszerkesztő programmal ellátott és nyomtatóval megtöltött számítógép működését, a nyomtatási módok variabilitását (margarétás, acéltűs, lézeres rajzoló- típusok). A magyar irodalomban kivételesnek és szokatlannak mondható, hogy egy költő ilyen technikai felkészültséggel, ugyanakkor a segédeszközöket mégis

csak a poétika „szolgálólányának” tekintvén, ennyire aprólékosan analizálja az alkotásfolyamat minden mozzanatát. (Ez talán egyedül Kassákra volt jellemző!) A munkaprogramot természetesen itt is maga az alkotó határozza meg: kiválasztja a betűtípusokat, a tipográfiai stíluskeretet, megszabja a jegyzetek elhelyezési módját, a margó nagyságát, a bekezdések távolságát stb. Tehát „konstruál”; a konstrukciós folyamat azonban kreatív képzelete határozza meg. Hogy ebben mennyi szerepe van az „ihlet”-nek? – A poétikus szavakat, szintagmákat, a kifejezések „hangzóságát” és illékonyágát mégiscsak az alkotó határozza meg! – ő válogat az adott nyelvi készletből, ő táplálja a gépbe a kiválasztott, neki tetsző anyagot; a gép aztán „kreál”, variál. Hogy milyen megoldásokat hoz ki – az már esetleges. A kész anyag aztán átvihető a szedőgépre (a 80-as évek derekától már a Magyar Műhelyt is így készítik). A számítógépek elterjedése tette lehetővé az ún. „kinetikus vizuális” művek létrejöttét is. Ezek gépi programmal készülő egyszeri, gyors lefutású alkotások (a Disztichon Alfa működési elve erre épül: minden egyes disztichon szappanbuborék-szerűen kilép az Időből, majd alámerül, s eltűnik örökre); de a vetítívászonon, illetve a számítógép képernyőjén kimerevülő alkotások pillanatideje valódi esztétikai élményt képes bennünk kiváltani. Ezért tartoznak az ilyen alkotások is a művészet körébe – legalábbis a szerző felfogása szerint.

Mint a számítógépes költészet közvetlen előzményét mutatták be az 1975-ös brüsszeli Europalia nemzetközi kiállításon Queneau 1961-ben kiadott *Cent mille milliards de poèmes* (*Százezermilliárd költemény*) 10 tagú szonettesokrát, amelynek bármelyik

darabjában bármelyik sor feleszerélhető bármely másik szonett ugyanabban a pozícióban lévő sorával. Ahhoz, hogy az így létrehozható összes szövegvariánst végigolvassa valaki, többmillió évre lenne szüksége. Bizonyára ez a multi-mű adta az ötletet Papp Tibornak, hogy ő meg a maga disztichoncsokrát alkossa meg. Természetesen, a számítógépes szöveg-generálás szabályainak ismeretében még több variánst lehet létrehozni.

Az első kötetben Papp Tibor bemutat egy – *Tamkó Sirató Károly* Egy üres karosszék című versének strukturális analógiájára – számítógépen kreált költeményt (*Egy forró karóra*). Aprólékosan elmagyarázza, hogy a számtalan potenciális – gépbe táplált – szöveg-lehetőség közül hogyan emel ki és állít össze a számítógép egy esztétikailag releváns megoldást.

A *Disztichon Alfa /Első magyar versgenerátor/* című kötet még részletesebben beavat bennünket a szöveggenerálás titkaiba és korlátlan lehetőségeibe. Először végigtekint a múltján, pontos adatokkal bizonyítva, hogy már a 60-as években történtek kísérletek a számítógép-kínálta lehetőségeknek esztétikai célú felhasználására (az első művet *Theo Lutz* kreálta a stuttgarti műszaki főiskola gépén; *Carole Sperrin Computers and creativity* című könyvében több német és angol szerző hasonló kísérletéről számol be). A 70-es években különösen híressé vált a francia *OULIPO*, majd az *Alamo* csoport. A szerző egyik legérdekesebb kísérletnek tartja *Jean Pierre Balpe: Poèmes d'amour* című programját – végtelen hosszú szerelmes litániák sora. *Jacques Robaubaud*-t pedig a számítógép zsonglórjének tartja – legismertebb a *Múalexandrinusok*

címet viselő többszázszerezes variáció-sorozata (*Alexandrins Artificiels*). A 80-as évek derekától aztán mind nagyobb szerephez jut a látható nyelv is. Az első számítógépen generált dinamikus magyar képverset a Pompidou Központban 1985 júniusában mutatta be Papp Tibor (*Les très riches heures de l'ordinateur, No 1.*). Ez a kompozíció aztán meg is jelent az *alire* című hangköltészeti folyóiratban (1990-ben), amelynek egyik alapító tagja és szerkesztője Papp Tibor (*Jean Marie Dufey, Frédéric de Velay, Claude Maillard és Philippe Bootz* mellett), s amelynek kinetikus műveket tartalmazó mágneses melléklete van.

A történeti áttekintés után Papp Tibor rendkívül színesen és élvezetesen előadja a *Disztichon Alfa* keletkezéstörténetét is. Programjának megírásához a Hyper-Talk program-nyelvet használta. A verstani szabályoknak megfelelően megalkotott 24 üres, szavakkal kitöltetlen disztichon-szerkezetet; annak minden elemét egymással fölcserélhető szavakkal, szintagmákkal töltötte ki; méghozzá olyan igénnyel, hogy a gép minden esetben teljes jogú verset generáljon (azaz az „eredmény” nem pusztán „irodalmi nyersanyag”, netán nyelvi játék legyen). A versgenerálás sémáját ábrákkal is szemlélteti: szószedet-, illetve szótárszerűen táplálja be a gépbe a variánsokat; a gép az ún. „szegény nyelvtan”-nal dolgozik (ami nem más, mint azon nyelvtani kötelezettségek, törvények, szabályok együttese, ami egy véges művet hibátlanul működtetni képes).

Az előre elkészített programmal (szoftver) kreált művek valójában virtuálisan léteznek csupán. Ez a tény viszont arra készít bennünket, hogy újragondoljuk: hol vannak az „irodalom” határai? Papp Tibor ma-

ga úgy gondolja: a könyv (a leírt szöveg) csupán „mellékszereplője” a költői műnek. Így a *Disztichon Alfa* című költői alkotást szerinte nem a könyv hordozza, hanem az a parányi mágneses lemez, amelyről e kis költemények előhívhatók! Csupán „ízeltőül” a többmilliárd lehetséges változatból kiemel mintegy 30-35-öt, s nyomtatásban is közzéteszi (a 7313.-7349.-et). S meglepődve tapasztaljuk: a kis mini-művek valóban élnek! Egyiküknek-másikuknak „*társadalmi*” színezete van (pl. „Recski mesék mélyén vért izzad a néma apostol. Elmenekülni öcsém! Éjjel, vizsga után.”); olyik viszont egészen meglepően *metafizikai* mélységeket villant fel (pl. „Jó Uram! Ó! ima-tenger volt lelkünk elejétől/ fogva. A fény megfúlt. Félünk védtelenül.”; vagy: „Angyali báj epekedve beszél a faházba: vihar lesz/ Dobd ki a bűneidet, vedd fel a tiszta ruhád!”). Vannak köztük valóban „*enyhén pornográf*”, ugyanakkor *játékos-humoros* kis alkotások is. Sőt, egyikük-másikuk akár *ars poétikaként* is értelmezhető: „Durva szöveg nehezíti a versék játszi igéjét/ Szétzúzott cserepek – fájók, súlytalanok.” S még az is, aki kifejezetten a „cselekvésre buzdító” költeményeket kedveli, találhat magának csemegéznivalót: „Tép a hideg! Laza ország kedv-ficamát renoválni.../ lenne a tennivalód. Györd le a képtelyedet!”. És így tovább és tovább... Szó sincs tehát „abrakadabra”-ságról, érthetetlen nyelvi üresjátról!

A mágneses hordozón tárolt anyagi valóság érzékszerveinkkel csak közvetett úton közelíthető meg – sokkal inkább intellektuális „befogadást” kíván. A szerző azokon a kérdéseken is töpreng, hogy azok a művek, amelyek potenciálisan léteznek, hiszen előhívhatóak, de soha senki nem hívja őket elő

(s a több százmillió lehetőségből nyilván nem is fog „megvalósulni” mindegyik!) – besorolható-e a „művek” közé?, vajon ennyi „elolvasásra váró mű nem merit-e ki minden lehetőséget, amit a magyar nyelv disztichonok írására egyáltalán fölkinál?”. Az utóbbi kérdésre adott válasza megnyugtató: nyelvünkben a disztichonformálás lehetőségei határtalanok: bárhány vers születésük is meg, a végtelenhez viszonyítva az még mindig elenyésző mennyiség. A gyakorlatban semmi esély nincs arra, hogy bárki bárhány újabb disztichonnal lép fel, megismételje a *Disztichon Alfa* bármely darabját. Ez viszont azt igazolja, hogy a költészet kimeríthetetlen kincsesbánya; soha senkinek nem kell ismételnie önmagát, sem másokat; verseiben mindenki saját legszubjektívabb Énjét realizálja – ebből adódik a formák és a gondolatok végtelen variabilitása.

A számítógépes irodalom alapjaiban változtatja meg versszemléletünket. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy minden költeményt nem lehet egy szoftver-programba begyömöszölni – hisz például a gondolati költészetnek, a bonyolultabb, áttételesebb témáknak soha nem lesz elegendő az a keret, amit a számítógép kínál. Az epigrammaszerű tömör kis felvillanások, bökversek, elmesziporkák viszont nyugodtan beleférnek egy-egy ilyen program keretébe. Mindenesetre, azt el kell fogadnunk, hogy egy-egy ilyen számítógépes költői esten éppoly megrendítő esztétikai élményben is lehet részünk, mint megszokott előadóestjeinken. Átéldhetjük a születő Pillanat csodáját, s érezhetjük, hogy egy „magasabb” valóságba átemelődünk. Márpedig minden költészet értelme ez. Nincs kizárva, hogy a „Gutenberg-galaxis” leáldozóban; s a költészet

„hordozója” a későbbiekben nem kizárólagosan a könyv lesz, hanem esetleg más gépi eszközök (magnó, számítógép, stb.).

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a költészet „elgépiesül”. Ellenkezőleg: inkább a technikai lehetőségek felhasználásával „szabadabbá” válik: bárhol, bárki számára hozzáférhetővé válik. A görög, illetve az erre épülő európai kultúra „emlékezete” mintegy három évezredre nyúlik vissza (az írásbeliség kialakulásával), ám költészet már azelőtt is volt! – Nyilvánvaló, hogy maga a költészet nem *leírt* szavakhoz kötött, bár közege mindig a nyelv. A „tátogó” gépi memória éppúgy hordozója lehet az irodalomnak, mint a papír.

A számítógépen kreált versek talán hozzásegítenek ahhoz, hogy felismerjük: bonyolult világunkban, a multiverzumban, minden je-

lenség egyszeri és megismételhetetlen. Maga az emberi élet is. És a világ sokmillió aspektusból szemlélhető. Nincsenek egyszeri és vég-érvényes válaszok semmilyen kérdésre. A felvillanó és elsuhanó költemény-miniatűrök tudatosítják bennünk: mi is a Végtelenben keringő sokbilliárdnyi porszemhez hasonlóan jövünk és távozzunk az Idő árján. Így talán kisebb jelentőséget tulajdonítunk szubjektumunknak, s elfogadjuk, hogy nem mi állunk a Világmindenség középpontjában. Így ezek a versek a kozmocentrikus világkép elsajátítását is megkönnyítik számunkra. Dinamikusabb, „dialektikusabb” életszemléletre szoktatnak bennünket.

* (*Műzsával vagy műzsa nélkül /Irodalom számítógépen/, Balassai K. Bp. 1992; Disztichon Alfa /Első magyar versgenerátor/, Magyar Műhely K. Párizs-Bécs-Budapest 1994.)*

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Chief editor : József Pál
Adress of editorial office :
H-3101 Salgótarján, Pf.:270
Tel.:(0036) 32-314-386, 32-311-022

palócföld
KÖZLETTI, IRODALMI, MŰVESZETI FOLYOIRAT 953

50 Ft.